

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ:

ΦΩΤΟΣΚΙΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΟΝΟΙ ΣΤΟ ΕΛΕΥΘΕΡΟ ΣΧΕΔΙΟ

ΣΚΟΠΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Σκοπός αυτού του κεφαλαίου είναι να αναφερθούμε συνοπτικά στο ρόλο του φωτός και της σκίασης στο ελεύθερο σχέδιο, στις τονικές διαβαθμίσεις (κλίμακα του γκρι), στην ποιότητα του τόνου και στο πώς αποδίδεται ο όγκος στα σχήματα.

3.1 ΤΟ ΦΩΣ ΚΑΙ Η ΣΚΙΑ

Οι εναλλαγές του φωτός και της σκιάς στο ελεύθερο σχέδιο αποτελούν βασική παράμετρο στη διαδικασία της σχεδίασης. Πρόκειται για τις διαβαθμίσεις των τόνων σε ένα σχέδιο που διαμορφώνουν τον όγκο των σχημάτων. Με τη βοήθεια, λοιπόν, της φωτεινότητας και της σκίασης αποδίδουμε διαφορετική οπτική εντύπωση σε όλη μας τη σύνθεση.

3.1.1 ΤΟ ΦΩΣ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΣΤΟ ΕΛΕΥΘΕΡΟ ΣΧΕΔΙΟ

Το φως είναι η πηγή της ζωής. Είναι το ερέθισμα που διεγείρει το αισθητήριο της όρασης, είναι η ακτινοβολία που καθιστά τα αντικείμενα ορατά. Χωρίς το φως δεν θα υπήρχε ορατή εικόνα. Οι εικόνες που βλέπουμε δημιουργούνται από την αντανάκλαση του φωτός πάνω στα αντικείμενα. Ο ρόλος του φωτός στο ελεύθερο σχέδιο είναι

- α) να φανερώσει το σχήμα ενός αντικειμένου, τονίζοντάς το περισσότερο ή λιγότερο.
- β) να προκαλέσει την αίσθηση της χαράς ή της λύπης στον θεατή. Για παράδειγμα μια πολύ φωτεινή σύνθεση είναι πιο χαρούμενη από μια σύνθεση λιγότερο φωτισμένη, ανεξάρτητα από το βασικό τους θέμα, όπως φαίνεται άλλωστε και στην εικόνα 13.

Αυτό που μας ενδιαφέρει στη σχέση φωτός και σχεδίου είναι τα εξής χαρακτηριστικά του φωτός:

- Α) Η **ποιότητά** του, αν πρόκειται δηλαδή για φυσικό ή τεχνητό φωτισμό.
- Β) Η **κατεύθυνσή** του, με ποιο τρόπο δηλαδή φωτίζεται το θέμα (από πλάγια, από μπροστά, από κάτω, από πίσω, από μπροστά και πλάγια κ.ά.)
- Γ) Η **ποσότητα** του φωτός, αν το φως δηλαδή είναι ισχυρό ή ασθενές.

Εικόνα 13: Απόδοση του ίδιου θέματος με διαφορετική φωτεινότητα.

3.1.2 Η ΣΚΙΑ

Η σκιά είναι το τμήμα του χώρου που δεν φωτίζεται καθόλου ή φωτίζεται λιγότερο. Ο ρόλος των σκιών στο σχέδιο συναρτάται με αυτόν του φωτός. Με τις εναλλαγές σκίασης και φωτεινότητας προσπαθούμε να δημιουργήσουμε αλλαγές στα σχήματα (φόρμες) των στοιχείων της σύνθεσης, να αποδώσουμε τη αίσθηση του βάθους και γενικότερα να παρουσιάσουμε τις εναλλαγές του ύφους (δραματικό, χαρούμενο), όπως θα εξηγήσουμε στην επόμενη παράγραφο.

3.1.3 ΟΙ ΦΩΤΟΣΚΙΑΣΕΙΣ

Με τον όρο **φωτοσκίαση** στη ζωγραφική εννοούμε έναν αρμονικό συνδυασμό σκούρων και ανοιχτών χρωματικών τόνων σε μια εικόνα, ώστε να αποδίδεται η επίδραση του φωτός πάνω στα αντικείμενα, να δημιουργούνται δηλαδή φωτεινά σημεία και σκιές. Πρόκειται για μια τεχνική που εφαρμόζουν οι καλλιτέχνες, εκμεταλλευόμενοι την αντίθεση φωτός - σκιάς. Ο ρόλος των φωτοσκιάσεων είναι πολυσύνθετος και συνδυάζεται με την επίδραση του φωτός πάνω σε μια επιφάνεια. Αυτό σημαίνει ότι η μορφή και η ένταση της φωτοσκίασης εξαρτάται από την ένταση του φωτός. Οι φωτοσκιάσεις μάς εξυπηρετούν στα εξής σημεία:

Α) *Δημιουργούν την τρισδιάστατη εντύπωση στο μάτι του θεατή.* Είναι γεγονός πως διαφορετικά φαίνεται οποιαδήποτε γεωμετρική φόρμα όταν είναι σχεδιασμένη με την τεχνική των φωτοσκιάσεων. Το τετράγωνο ή ο κύλινδρος, για παράδειγμα, αναδεικνύουν το τρισδιάστατο των μορφών τους, όταν πάνω τους πέσει φως. Όπως φαίνεται και στην εικόνα 14, τα διάφορα μπουκάλια δημιουργούν τρισδιάστατη εντύπωση ανάλογα με το σχήμα τους.

Β) *Δίνουν την εντύπωση του βάθους στην εικόνα.* Πράγματι, για να απεικονίσουμε το βάθος σε μια σύνθεση, χρησιμοποιούμε την τεχνική των φωτοσκιάσεων σε συνδυασμό και με άλλες τεχνικές (προοπτική, ασάφεια στην περιγραφή των τόνων κ.ά.). Δεν είναι λίγες οι φορές που οι καλλιτέχνες σκουραίνουν το φόντο των τοπίων για

να φαίνονται φωτεινότερες οι μορφές στο πρώτο πλάνο. Πρόκειται δηλαδή για το παιχνίδι των φωτοσκιάσεων.

Γ) *Αποδίδουν ύφος στη σύνθεσή μας.* Ανάλογα με την ένταση των αντιθέσεων της σκίασης και της φωτεινότητας, αποδίδεται διαφορετική οπτική εντύπωση στον θεατή. Οι σκληρές και έντονες αντιθέσεις δίνουν σοβαρότητα στο έργο, ενώ οι πιο ήπιες εναλλαγές των τόνων δημιουργούν γαλήνη και ηρεμία στο μάτι. Για παράδειγμα, αν το φως είναι δυνατό και πέφτει κάθετα στη σύνθεση, τότε αυτή φαίνεται σκληρή και απότομη. Αντίθετα, ένας ηπιότερος φωτισμός προσδίδει απαλότητα στη σύνθεση.

Για να αποδώσουμε το ύφος μπορούμε να εργαστούμε με διάφορους τρόπους. Χρησιμοποιούμε είτε κουκίδες, οπότε μεταβάλλουμε τον τόνο αλλάζοντας το μέγεθός τους, είτε γραμμές, δημιουργώντας βαθύτερους τόνους με μια σειρά από πυκνότερες γραμμές ή ανοιχτότερους τόνους με αραιότερες γραμμές.

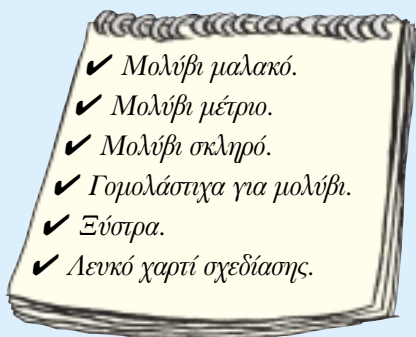
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑΚΕΣ ΑΣΚΗΣΕΙΣ

7η ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑΚΗ ΑΣΚΗΣΗ: Η ΤΕΧΝΙΚΗ ΤΩΝ ΦΩΤΟΣΚΙΑΣΕΩΝ

Στόχος: Ο στόχος αυτής της άσκησης είναι να κατανοήσουν οι μαθητές το ρόλο του φωτός και της σκιάς στο ελεύθερο σχέδιο (τεχνική των φωτοσκιάσεων).

Θεωρητικό μέρος: Παρ. 3.1

Απαιτούμενα υλικά:

Πορεία εργασίας:

- 1) Κάθε μαθητής να δουλέψει ατομικά, έχοντας στη διάθεσή του όλα τα απαιτούμενα υλικά.
- 2) Αρχικά, να φτιάξετε δύο μεγάλα πλαίσια πάνω στο χαρτί σχεδίασης, ένα στο πάνω και ένα στο κάτω μέρος του χαρτιού, με τη βοήθεια ενός χάρακα.
- 3) Στη συνέχεια, να σχεδιάσετε στο πάνω πλαίσιο τα εξής γεωμετρικά σχήματα: ένα τετράγωνο, έναν κύκλο, ένα παραλληλόγραμμο.
- 4) Έπειτα, στο κάτω πλαίσιο να προσπαθήσετε να σχεδιάσετε τα ίδια γεωμετρικά σχήματα με τη βοήθεια των φωτοσκιάσεων, δίνοντας βάθος σε κάθε σχήμα ξεχωριστά.
- 5) Να συζητήσετε στην τάξη ποια είναι η διαφορετική οπτική εντύπωση που παρατηρείτε στα σχήματα του ενός και του άλλου πλαισίου.

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

3.2 ΟΙ ΤΟΝΙΚΕΣ ΔΙΑΒΑΘΜΙΣΕΙΣ

Μέχρι τώρα αναφερθήκαμε στη σημασία της οπτικής αντίθεσης μέσω τις φωτεινότητας και της σκίασης σε μια σύνθεση. Σπουδαίος, ωστόσο, είναι και ο ρόλος του υπολογισμού των τονικών διαβαθμίσεων. Έτσι ολοκληρώνονται τα βασικά στάδια ανάλυσης της σχεδιαστικής διαδικασίας.

Με τον όρο τονικές διαβαθμίσεις αναφερόμαστε στην κλιμάκωση των τόνων μιας σύνθεσης. Λέγοντας τόνους, εννοούμε την φωτεινότητα ή τη σκοτεινότητα ενός χρώματος σε ένα σχήμα (φόρμα) ή σε ένα περιβάλλον. Οι τονικές διαβαθμίσεις δηλαδή δημιουργούν τις διαφορές στην ένταση των τόνων.

Η σημασία του υπολογισμού των τονικών διαβαθμίσεων είναι ουσιαστική, διότι αυτές δίνουν τον παλμό σε ένα σχέδιο. Όταν το σχέδιό μας δεν έχει ενδιαφέρον, τις περισσότερες φορές ευθύνεται η κακή αναλογία των τόνων και ο λανθασμένος καταμερισμός των φωτεινών και σκοτεινών περιοχών. Πολλές φορές η κακή επιλογή τόνων σε ένα σχέδιο αλλοιώνει την καλλιτεχνική ποιότητα του έργου και καταστρέφει την σχεδιαστική προσπάθεια του καλλιτέχνη. Χαρακτηριστικά είναι τα σχέδια της εικόνας 15, όπου οι έντονα σκούροι τόνοι όπως και έντονα φωτεινοί τόνοι δεν αποδίδουν το επιθυμητό αισθητικό αποτέλεσμα.

Εικόνα 15: Προσωπογραφία με λανθασμένη τονική διαβάθμιση

3.2.1 ΤΟΝΙΚΗ ΚΛΙΜΑΚΑ

Είναι γνωστό ότι μια αρχή που διέπει τα πάντα στη φύση είναι η σχετικότητα. Για το λόγο αυτό, προκειμένου να υπολογίσουμε ο,τιδήποτε, χρησιμοποιούμε μέτρα σύγκρισης. Το ίδιο συμβαίνει και στην αξιολόγηση των τόνων. Για να προσδιορίσουμε δηλαδή τους τόνους, τους συσχετίζουμε και τους συγκρίνουμε με τους διπλανούς τόνους. Κατ'αυτόν τον τρόπο δημιουργούνται οι τονικές σχέσεις που αφορούν πληθώρα τόνων, δηλαδή άλλοι είναι φωτεινότεροι και άλλοι σκουρότεροι από κάποιους άλλους.

Οι τόνοι σε ένα σχέδιο είναι πάρα πολλοί. Ακόμη και πολύ μικρές τονικές διαφορές μπορούν να αλλάξουν εντελώς το ύφος της σύνθεσης. Έτσι η πληθώρα αυτών των τονικών διαφορών δημιουργεί μια σειρά από τόνους που παρουσιάζονται σε κλίμακες οι οποίες ονομάζονται τονικές κλίμακες. Για να μπορέσουμε να ελέγξουμε τους τόνους, οι οποίοι πρακτικά είναι άπειροι, έχουμε δημιουργήσει την τονική κλίμακα που αποτελείται από πέντε ως οκτώ τόνους (εικόνα 16). Αυτή η κατάταξη στην κλίμακα έχει γίνει εμπειρικά, βάσει της λογικής ότι τα 'χρώματα' χωρίζονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες: τα ανοιχτά και τα σκούρα. Σχηματίζουμε λοιπόν την κλίμακα των τόνων του γκρι, όπως απεικονίζεται παρακάτω.

Εικόνα 16: Η κλίμακα του γκρι

Η κλίμακα αυτή ονομάζεται και αχρωματικός άξονας ή κλίμακα του γκρι και δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένας βοηθητικός τρόπος οπτικής σύγκρισης. Το λευκό είναι το χρώμα του χαρτιού μας και το μαύρο είναι η σκουρότερη χρωματική διαβάθμιση που μπορεί να υπάρξει.

Όλοι οι ενδιαμέσοι τόνοι είναι οι τόνοι του γκρι και αυτοί χρησιμοποιούνται για τη φωτοσκίαση των στοιχείων της σύνθεσης. Πρόκειται δηλαδή για μια νοερή ταξινόμηση των τόνων και των διαβαθμίσεων των χρωμάτων, μέσα από τη σύγκριση του καθενός με το διπλανό του τόνο. Αυτό που μας ενδιαφέρει δηλαδή είναι η μελέτη των τονικών σχέσεων και όχι ο κάθε τόνος ξεχωριστά.

Ο βοηθητικός ρόλος της κλίμακας του γκρι συνοψίζεται στα εξής:

- α) Με τη βοήθειά της μπορούμε και κατατάσσουμε τους τόνους από τους οποίους αποτελείται η σύνθεσή μας μετά από προσεκτική παρατήρηση. Ένα παλιό τέχνασμα για να αναγνωρίσετε με ακρίβεια τις τονικές διαβαθμίσεις του γκρι, είναι να μισοκλείσετε τα μάτια σας, αφού πρώτα έχετε λίγο λοξοκοιτάξει. Όταν παρατηρείτε με μισοκλειστά τα μάτια, η εικόνα είναι θολή και οι αντιθέσεις μεταξύ των αντικειμένων εντείνονται.
- β) Με τη βοήθεια της κλίμακας αυτής κάνουμε σωστότερες επιλογές στις φωτοσκιάσεις, για ένα καλύτερο αισθητικό αποτέλεσμα. Γι' αυτό είναι χρήσιμο να έχουμε φτιάξει σε ένα ξεχωριστό χαρτί την κλίμακα του γκρι, για να την αντιπαραβάλουμε με τις φωτοσκιάσεις και τους τόνους κάθε σύνθεσης.
- γ) Η κλίμακα αυτή μας βοηθά, τέλος, να βρούμε εύκολα δύο ή τρεις τόνους που χρειαζόμαστε, για να ολοκληρώσουμε τις φωτοσκιάσεις μιας σύνθεσης. Θα μπορούσαμε επίσης ακόμα και να μεταβάλουμε την ένταση κάποιου τόνου, για να κάνουμε τη σύνθεση πιο ζωντανή.

Τέλος, αξίζει να αναφέρουμε ότι ο τόνος ενός στοιχείου της σύνθεσης επηρεάζεται από το φως, δηλαδή από το πόσο έντονα ή όχι φωτίζεται, ενώ εξαρτάται και από το χρώμα των μορφών (στοιχείων) του θέματος. Αν, για παράδειγμα, ένα αντικείμενο είναι λευκό, θα έχει διαφορετικό τόνο από ένα κόκκινο, που φωτίζεται με την ίδια ένταση.

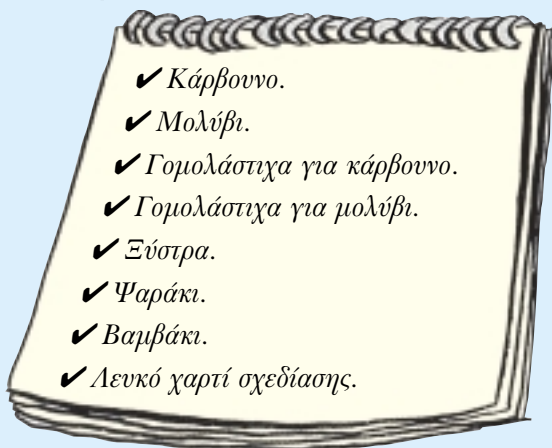
8η ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑΚΗ ΑΣΚΗΣΗ:

ΟΙ ΤΟΝΟΙ ΤΟΥ ΓΚΡΙ

Στόχος: Ο στόχος αυτής της άσκησης είναι να μάθουν οι μαθητές να αναγνωρίζουν τους διάφορους τόνους του γκρι.

Θεωρητικό μέρος: Παρ. 3.2

Απαιτούμενα υλικά:

Πορεία εργασίας:

- 1) Κάθε μαθητής θα εργαστεί ατομικά, έχοντας στη διάθεσή του όλα τα απαιτούμενα υλικά.
- 2) Αρχικά, με τη βοήθεια του μολυβιού, θα προσπαθήσετε να δημιουργήσετε τη δική σας κλίμακα του γκρι με τουλάχιστον έξι διαβαθμίσεις.
- 3) Στη συνέχεια, θα εργαστείτε με το κάρβουνο. Συγκεκριμένα, θα σχεδιάσετε πάνω στο χαρτί με την πλάγια επιφάνεια του κάρβουνου μια παχιά γραμμή ίδιου τόνου. Με ένα κομμάτι βαμβάκι θα προσπαθήσετε να αλλοιώσετε το χρώμα της για να δημιουργήσετε τους τόνους του γκρι.
- 4) Το ίδιο θα κάνετε και με τη χρήση της γόμας για κάρβουνο.
- 5) Να συγκρίνετε τις διάφορες κλίμακες του γκρι, ανάλογα με την τεχνική και το σχεδιαστικό μέσο.

ΦΥΛΛΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

Να εξηγήσετε σε ποιες περιπτώσεις στο ελεύθερο σχέδιο θα χρησιμοποιούσατε τους διαφορετικούς τρόπους διαβάθμισης των τόνων και γιατί.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

3.3 ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΤΟΝΟΥ

Η ποιότητα των τόνων σε ένα σχέδιο αναφέρεται στην **ευαισθησία** που αυτοί έχουν κατά τη διαβάθμισή τους. Δεν είναι αρκετό για έναν καλλιτέχνη να επιλέξει απλά με ποιους τόνους θα δουλέψει και να τους αποτυπώσει πάνω στο χαρτί. Η σημασία και η ολοκλήρωση του ζητούμενου, δηλαδή η αρμονική σύνθεση και η εκφραστικότητα του σχεδίου, πηγάζει μέσα απ' την ευαισθησία των τόνων.

Η τονική ευαισθησία ή ποιότητα του τόνου αναφέρεται περισσότερο στο αν καταφέραμε να ζωντανέψουμε και να αποδώσουμε τη φυσικότητα στα στοιχεία που απαρτίζουν τη σύνθεση. Για παράδειγμα, ένα κομμάτι πανί ή ύφασμα, ως στοιχείο μιας σύνθεσης, πρέπει να αποδοθεί με ποιότητα στους τόνους του. Σε αντίθετη περίπτωση, δείχνει αφύσικο, χωρίς πτυχώσεις, χωρίς σημασία στη λεπτομέρεια. Με άλλα λόγια, η ποιότητα των τόνων στολίζει το σχέδιο δίνοντάς του ζωντάνια, φυσικότητα και κίνηση.

3.4 Ο ΟΓΚΟΣ

Ο όγκος στο ελεύθερο σχέδιο, καθορίζεται απ' τις γραμμές, τις τονικές διαβαθμίσεις και τις φωτοσκιάσεις. Όσον αφορά στις γραμμές, οι καμπύλες είναι αυτές που αυξάνουν την επιφάνεια και τον όγκο. Οι κατακόρυφες γραμμές είναι αυτές που δημιουργούν την αίσθηση του ύψους και, όταν συνδυαστούν με τις καμπύλες αυξάνουν την επιφάνεια (εικόνα 17).

Όσotόσο και η τονική διαβάθμιση έχει σημασία στην απόδοση του όγκου. Με την τεχνική της εφαρμογής των ανοιχτόχρωμων τόνων σε ένα σχέδιο παρατηρείται αύξηση του όγκου των σχημάτων σε αντίθεση με τους σκουρόχρωμους τόνους.

Τέλος, με τη βοήθεια των φωτοσκιάσεων αποδίδουμε την ψευδαίσθηση του όγκου στα σχήματα.

Όπως βλέπουμε και στην εικόνα 17, ο κύλινδρος και η σφαίρα με τις κατάλληλες εναλλαγές φωτεινότητας-σκίασης φαίνονται τρισδιάστατα και όχι σαν επίπεδα γεωμετρικά σχήματα.

Εικόνα 17: Κύλινδρος και σφαίρα

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Το φως και η σκιά είναι παράγοντες πρωταρχικής σημασίας στο ελεύθερο σχέδιο. Στο φως μας ενδιαφέρει η ποιότητα, η κατεύθυνση και η ποσότητά του, ενώ ο ρόλος της σκιάς είναι συνδυάζεται με αυτόν του φωτός. Με τις εναλλαγές φωτεινότητας και σκίασης, δηλαδή με την τεχνική των φωτοσκιάσεων, πετυχαίνουμε να αποδίδουμε τρισδιάστατη εντύπωση (αίσθηση του όγκου) και βάθος. Επιπλέον, με τη διαβάθμιση των τόνων στο ελεύθερο σχέδιο κατορθώνουμε να δώσουμε ζωντάνια και παλμό στη σύνθεση, χρησιμοποιώντας χρωματικούς ή/και αχρωματικούς τόνους (τόνοι του γκρι). Η κλίμακα του γκρι έχει μεγάλη σημασία για έναν καλλιτέχνη. Ωστόσο, το στολίδι του σχεδίου αποτελεί η ποιότητα των τόνων του, που είναι και προϋπόθεση για ένα καλό αισθητικά αποτέλεσμα.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- ① Ποιος ο ρόλος του φωτός και της σκιάς σε ένα σχέδιο;
- ② Συμπληρώστε τα κενά στις παρακάτω προτάσεις
Οι ..... είναι η τεχνική που χρησιμοποιούμε συνδυάζοντας ..... και ..... χρωματικούς τόνους σε μια εικόνα. Ο ρόλος τους είναι να δίνουν την ..... εντύπωση, το ..... στην εικόνα και να αποδίδουν ..... στη σύνθεση.
- ③ Διαβάστε τις παρακάτω προτάσεις και βάλτε σε κύκλο το Σ (Σωστό) ή το Λ (Λάθος).
  - Με τον όρο τονικές διαβαθμίσεις εννοούμε την κλιμάκωση των τόνων σε μια σύνθεση. Σ Λ
  - Με τις καμπύλες γραμμές μειώνουμε τον όγκο των σχημάτων. Σ Λ
  - Στον παράγοντα φως στο ελεύθερο σχέδιο μας ενδιαφέρει η κατεύθυνση, η ποιότητα και η ποσότητά του. Σ Λ

- Ο κύλινδρος ή το τετράγωνο, με τις φωτοσκιάσεις φαίνονται επίπεδα σχήματα. Σ   Λ

④ *Τι είναι η κλίμακα του γκρι και πως μας βοηθάει στο ελεύθερο σχέδιο;*

⑤ *Επιλέξτε το σωστό:*

Με τον όρο ποιότητα τόνου εννοούμε

A. τη δυσκολία που αυτοί έχουν κατά τη διαβάθμισή τους.

B. την ευκολία που αυτοί έχουν κατά τη διαβάθμισή τους.

Γ. την ευαισθησία που αυτοί έχουν κατά τη διαβάθμισή τους.

⑥ *Κάντε την σωστή αντιστοίχιση.*

Αύξηση όγκου

•

• Βοηθητική κλίμακα

Κλίμακα του γκρι

•

• Σκιάσεις

Φωτοσκιάσεις

•

• Φωτεινότητες

Μείωση όγκου

•

• Τρισδιάστατη εντύπωση

ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΕΡΓΑΣΙΑ 1η

Προτείνεται να χωριστούν οι μαθητές σε ομάδες. Κάθε ομάδα να βρει από βιβλία ελεύθερου σχεδίου και ζωγραφικής θέματα με τονικές διαβαθμίσεις του γκρι. Στη συνέχεια, να γίνει η επεξεργασία κάθε θέματος ως προς τις φωτοσκιάσεις που έχει και να σχηματιστεί η κλίμακα του γκρι.

ΕΡΓΑΣΙΑ 2η

Προτείνεται κάθε μαθητής να εργαστεί ατομικά και να δημιουργήσει μια σύνθεση της επιλογής του, όπου θα αποδίδει όγκο στα σχήματα με τις κατάλληλες γραμμές και τους κατάλληλους τόνους. Να γίνει παρουσίαση της εργασίας στην τάξη, όπου ο κάθε μαθητής θα εξηγήσει πώς εργάστηκε.